

ROZSTRZYGANIE SPORÓW W SPRAWIE STOSOWANIA ŚRODKÓW SANITARNYCH I FITOSANITARNYCH NA MOCY PRAWA WTO

Natalia Karpińska

*doktor nauk prawnych, profesor nadzwyczajny w katedrze dyscyplin prawa cywilnego
Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki (Łuck, Ukraina)
e-mail: n.karpinska@ukr.net
ORCID 0000-0001-9658-3623*

Streszczenie. Artykuł poświęcony jest charakterystyce systemu rozwiązywania sporów w zakresie stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych w ramach WTO. Analizując doktrynalne podejście uczonych do pojęcia sporu handlowego i handel sporu, należy zauważyć, że biorąc pod uwagę Porozumienie w sprawie zasad i procedur rozstrzygania sporów (Dispute Settlement Understanding – DSU) w niniejszym opracowaniu, pojęcia te są używane zamiennie.

Ujawniono treść ważnych funkcji pełnionych przez system rozstrzygania sporów WTO, w szczególności takie jak: funkcja gwarantowania zobowiązań, stanowienie reguł, wykładnia norm, polityczna, prewencyjna, kompensacyjna, stabilizująca.

Szereg problemów, które pojawiają się w trakcie badania przedmiotu sporów w ramach WTO są analizowane: możliwość zakwestionowania prawa krajowego państwa członkowskiego lub określonego środka zastosowanego przez nie niezgodnie z wymogami WTO, zaskarżenia naruszenia uzasadnionych oczekiwań itp.

Poruszono kwestię stosowania prawa WTO podczas rozpatrywania sporu przez Organ Rozstrzygania Sporów WTO oraz możliwość lub niemożność zastosowania prawa międzynarodowego publicznego. Ustalono, że głównymi naruszającymi prawo WTO (oskarżeni) są kraje rozwinięte. Oni często działają jako powoda, jednakże w ponad 20% przypadków powodowie są kraje rozwijające się, co świadczy o wysokim zaufaniu tych krajów w istniejących procedur.

Słowa kluczowe: system rozstrzygania sporów, organy WTO, środki sanitarne i fitosanitarne.

LEGAL RELATIONS OF SANITARY AND PHYTOSANITARY MEASURES APPLICATION: ECOLOGICAL AND LEGAL COMPONENT OF LEGAL NATURE

Nataliia V. Karpinska

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
at the Department of Civil and Juridical Disciplines
of Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine)
e-mail: n.karpinska@ukr.net
ORCID 0000-0001-9658-3623*

Abstract. The article is devoted to the study of the ecological and legal components of the legal nature of the relationship of sanitary and phytosanitary measures application.

Pointing out that the legal relations of application of sanitary and phytosanitary measures form a whole set of heterogeneous social relations regulated by legal norms of various branches of law, the article identifies and analyzes the components of their legal nature: agrarian-legal, environment-legal, administrative-legal, and international-legal.

Taking into account that the isolated components are a closely interconnected complex, their internal hierarchy is established. The ecological and legal component is secondary in this

hierarchy, as it arises due to the emergence of environmental risks in the application of sanitary and phytosanitary measures during agricultural activities.

Also, the article highlights the concept of environmental risk, which combines the relationship between the application of sanitary and phytosanitary measures in agriculture and environmental safety.

The defining role of the state in carrying out its ecological function is substantiated, and the concept of the ecological state constructed in the doctrine is reviewed. The state establishes certain measurable criteria, indicators of ecological safety during application of sanitary and phytosanitary measures, taking into account own possibilities of their monitoring and control over their observance, at the same time, has to consider also the international obligations in this sphere, even if ecological risks for life and health of people, plants and animals are preserved.

Key words: sanitary and phytosanitary measures, legal nature, ecological and legal component, WTO, EU.

ПРАВОВІДНОСИНИ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ І ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ : ЕКОЛОГО-ПРАВОВА СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ

Наталія Карпінська

к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

*Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)*

e-mail: n.karpinska@ukr.net

ORCID 0000-0001-9658-3623

Анотація. Стаття присвячена дослідженню еколого-правової складової юридичної природи відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Вказуючи, що правовідносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів формують собою цілий комплекс неоднорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами різних галузей права, у статті виокремлено та здійснено аналіз складових їхньої юридичної природи: аграрно-правової, еколого-правової, адміністративно-правової, та міжнародно-правової. Беручи до уваги, що виокремлені складові представляють собою тісно взаємопов'язаний комплекс, встановлено їх внутрішню ієрархію. Еколого-правова складова є вторинною у цій ієрархії, оскільки виникає внаслідок появи екологічних ризиків у процесі застосування санітарних та фітосанітарних заходів під час сільськогосподарської діяльності.

Також, висвітлено поняття екологічного ризику, яке об'єднує відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві та екологічну безпеку.

Обґрунтовано визначальну роль держави при здійсненні своєї екологічної функції, та здійснено огляд побудованої у доктрині концепцію екологічної держави. Держава встановлює певні вимірювані критерії, показники екологічної безпеки під час застосування санітарних та фітосанітарних заходів, урахуваючи власні можливості їх відслідковування та контролю за їх дотриманням, при цьому, має враховувати також міжнародні зобов'язання у цій сфері, навіть якщо екологічні ризики для життя і здоров'я людей, рослин і тварин зберігаються.

Ключові слова: санітарні та фітосанітарні заходи, юридична природа, еколого-правова складова, СОТ, ЄС.

Introduction (problem statement). At the present stage, the significant potential of agricultural law remains virtually untapped for a thorough study of the legal problems

of the application of sanitary phytosanitary measures (SPS) in the context of WTO and EU requirements. This leads, in particular, to the emergence of many "gaps" in the theory of legal regulation of the application of SPS. First of all, such a white spot should be recognized in determining the legal nature of the relationship of application of the SPS.

Since the legal relationship of the SPF forms a complex of heterogeneous social relations governed by the legal norms of different branches of law, we can distinguish several components of their legal nature: agrarian law, environmental law, administrative law, international law. The selected components are a closely interconnected complex, in our opinion, it is possible to establish a certain internal hierarchy. Thus, in our opinion, the basic is the agrarian-legal component of the SPF application, as these legal relations arise as a result of agricultural activity, given its anthropogenic impact on nature, to meet the needs of farmers and to protect against the negative consequences of such impact. The environmental and legal component is secondary, as it arises due to the emergence of environmental risks in the application of SPS in agricultural activities. The administrative and legal component is tertiary, as its emergence is due to the need to establish public management of these processes in order to achieve the goals and reduce or eliminate the environmental risks that accompany the use of SPS. The international legal component of the legal nature of the relationship of application of the SPS is the youngest and could not exist without the purposeful actions of the state to acquire international obligations in this area.

The ecological and legal component of the legal nature of the SPS application deserves special attention, because, as V.V. Nosik aptly notes, in the conditions of fierce competition in foreign agricultural markets within the WTO and accession to the economic part of the Agreement between Ukraine and the EU is particularly acute. and the problems of ensuring sustainable development of the Ukrainian agricultural sector of the economy, ie the organic combination of agricultural activities with the need to preserve the natural resource potential (*Nosik V.V., 2010, pp. 22-25*).

Analysis of recent research and publications. The UN Program "Sustainable Development: Goals and Agenda 2030" for agriculture aims to double the productivity of agriculture. In Ukraine, unfortunately, so far the choice between increasing gross agricultural output and greening has often been in favor of productivity. But the European integration aspirations of the state force to set these tasks in a complex and to look for approaches of their balanced decision (*Karpinskaya N.V., 2018, pp. 150-152*). These needs are embodied in the positive trend of modern agricultural law - its active greening. The allocation of the principle of greening of agricultural production is quite justified given the realities of today, as well as the requirements of current legislation of Ukraine and the requirements of international and European law. The problem of protection and preservation of the natural environment in the process of economic activity of agricultural producers has always been acute. This issue is especially relevant today, due to such factors as: the ongoing environmental crisis on our planet, when the environment is subjected to a huge man-made load from human activities; wide application in the process of agricultural production of various chemicals (fertilizers, pesticides, agrochemicals in crop production, growth stimulants, hormones, antibiotics in animal husbandry, etc.); use in the production of agricultural products of genetically modified organisms (*Kravets N.V., 2013, pp. 152-153*). These trends are recognized worldwide. In particular, currently the EU agricultural legislation gives grounds to talk

about the emergence of the principle of greening of agricultural production, which is to stimulate environmentally friendly agriculture and the implementation of environmental programs in rural areas (*Kurman T.V., 2012, p. 91*). Indeed, modern science and practice require a fundamental revision and reasonable rationalization of the chemicalization of agricultural production - from the use of mineral fertilizers to the use of various additives and stimulants (*Nastina O.I., 2012, p. 110*). Among the main areas of greening of modern agricultural legislation, Bagay singles out such as "further specialization of environmental requirements for land reclamation, chemicalization in agriculture, the implementation of certain types of agricultural production activities and the consolidation of such specialized legal requirements of a complex nature at the legislative level" (*Bagay N. O., 2015, pp. 16*).

Scientists note that in the agricultural sector there is a whole set of social relations that have an environmental nature and are governed by environmental legislation, but do not always find their imprint in agricultural legislation (*Bredikhina V.L., 2018, p. 135*). The doctrine of agrarian law even proposes to distinguish the legal institution of environmental protection in agriculture, which is understood as a complex, intersectoral formation, because it includes rules of both environmental and agricultural law, sub-institutions of environmental safety in agriculture, environmental safety of agricultural products, land reclamation agricultural lands, plant protection, etc. (*Chabanenko M.M., 2015, p.203*). However, the relevant relations are still mainly environmental and legal nature and are allocated by us in a separate block - the environmental and legal component of the legal nature of the relationship of application of the SPS.

According to V. Bredikhin, in its essence, the security and protection of citizens' rights to a safe environment The native environment is the leading principle in the field of environmental law (*Bredikhina V.L., 2005*). V.V.Antonyuk believes that the right to a safe environment for life and health is a priority absolute constitutional, personal non-property right that ensures the natural existence of the individual, as well as basic (priority) environmental law, as all other environmental rights derive from this right specify its content in relation to certain areas of social relations and activities (*Antonyuk V.V., 2013, p.9*).

The application of the SPS has special bilateral links with the relationship of the realization of the human right to a safe environment for life and health. On the one hand, the use of SPS is a tool for the implementation of this inalienable human right, because with the help of SPS the environment is protected from risks associated with the penetration and spread of pests or diseases, as well as related to environmental pollution, food, beverages etc. On the other hand, SPSs themselves are an object of potential risk to the realization of the human right to a safe environment. This is because by eliminating some problems, SPFs generate others - for example, the environment is negatively affected by pesticides, agrochemicals, veterinary drugs, etc., the remnants of which end up in food, feed, soil, water, air, etc.. Another example is radiation that kills pathogens in food, but ambiguously affects the body of the consumer of these products, posing a risk to his right to a safe environment.

Maintaining a balance in these legal relations is impossible without ensuring the right to environmental information, which also forms an important environmental and legal aspect of the legal nature of these relations. T.M. Slinko notes that environmental publicity is an independent socio-ecological phenomenon, which is defined as full, objective awareness of the population about the ecological state of the state, its individual regions, as well as forms that provide environmental publicity (*Slinko T.N.,*

1993, p. 9). The right to environmental information in its subjective meaning includes: the power to act; authority of the claim; powers of defense (*Chudyk-Bilousova N.I., 2010, p. 235*). Ecologically significant information should include information about objects, objects, facts, events, phenomena, processes occurring in the natural environment (including facilities), which affect or may affect the environment and human health (*Cheremnova A.I., 2016, p. 218*). It follows that the relationship of application of the SPS should be transparent, and information about their application may acquire the legal regime of environmental information.

Another manifestation of the ecological and legal nature of the relationship of application of SPS should be their relationship and relationship with the law of environmental safety. Many domestic scientists (in particular, V.I. Andreytsev, G.V. Anisimova, G.I. Balyuk, A. Evstigneev, (*A. Evstigneev 2015, p. 64*) I.I. Karakash T.G. Kovalchuk, V.V. Kostytsky, Yu. A. Krasnova, K.A. Kondratieva (Kozmulyak), Overkovskaya (*Overkovskaya T.K., 2013, p.327-330*), E.S. Poznyak (*Poznyak EV, 2013, p.79*), S.M. Romanko, Y.S. Shemshuchenko, O.A. Shompol, and others).

Based on the dissertation research, K.A. Kondratieva formulated the definition of the category "environmental safety in the field of agricultural production" as an integral part of environmental safety; state of the environment, which is provided by a set of measures to be taken by individuals, legal entities and the state in the face of authorized bodies in the field of agricultural production and which in the process of crop and livestock create the safest conditions for human life and health safe products, as well as the environment and its components in a state that does not pose a danger to human life and health (*Kondratieva K.A., 2013*).

N.V. Kravets also proposed her own definition, which understands ecological safety in the field of agricultural production as a state of protection of vital interests of man and the state, the environment in the process of agricultural production, which ensures the preservation of the environment and its components safe for life and health. condition and production of high-quality, environmentally friendly agricultural products of plant and animal origin. At the same time, environmental safety in the field of agricultural production is an integral part of the national environmental security of the state and is correlated with it as partial with the general (*Kravets N.V., 2015*).

K.A. Kondratieva thoroughly studied the substantive shortcomings of the legislative regulation of environmental safety in the field of agricultural production in Ukraine, which included: a) conflicts between regulations of different legal force, in particular, differences in legal regulation of the admissibility of pesticide residues for medicinal raw materials, products baby and diet food; (b) conflicts between national legislation and requirements for accession to the WTO and the EU, in particular significant differences between the lists of permitted and prohibited pesticides and agrochemicals, as well as the permitted use of growth promoters in livestock; c) gaps in procedural legislation that complicate or even make it impossible to implement certain procedures, in particular, the lack of regulatory requirements for materials submitted for state registration of pesticides and agrochemicals; d) gaps in substantive legislation, including the absence in the Law of Ukraine "On Land Protection" of the requirements according to which the use of agricultural machinery and other mechanisms on agricultural land should be taken measures to prevent contamination of land; e) the absence in the Law of Ukraine "On ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population" requirements for mandatory control of projected and current levels of

emissions of microflora and viruses from livestock complexes, etc. In order to eliminate the identified shortcomings K.A. Kondratieva proposes to include in the future Environmental Code of Ukraine a separate chapter, which could be entitled "Measures to ensure environmental safety in agricultural production" and contain articles on environmental safety in crop and livestock (*Kondratieva K. A., 2013*).

The relationship between the application of SPS and the relationship of environmental safety is also bilateral. On the one hand, SPS is an effective means of achieving environmental safety (for example, by destroying a population of pests that threaten agricultural plantations and wild flora). On the other hand, the use of SPS is a serious factor in violating environmental safety. That is why activities related to the use of SPS in agriculture are dictated by environmental requirements, but at the same time limited by them.

T. Overkovska defines environmental risk in agriculture as the probability of adverse environmental events and their negative environmental consequences due to the harmful effects of certain factors of natural and / or man-made nature and which are significant scales of natural phenomena, usually natural and economic. human activities in the field of agricultural production, which cause or may cause damage to human life and health, the environment and agricultural activities (*Overkovskaya T.K., 2013, p. 329*).

Both ensuring the human right to a safe environment and achieving a state of environmental security rests primarily on the state. In this regard, it is expedient to consider the concept of the ecological state built in the doctrine. One of the objectively necessary functions to be performed by the modern state is called "environmental", "environmental" or ecological function (*Karakash I.I., 2013, p. 31*). The state has a decisive role in carrying out its environmental function, because the state extends its public power to all natural objects, their resources and components within its territory, regardless of who owns and uses them. This determines the inherent public nature of the ecological function of the state, which can not be delegated or delegated to other subjects of law and performed by them instead of the state in the face of its authorized bodies (*Karakash I.I., 2013, p. 31*). According to Pavlova, the directions of formation of the ecological state are: development of the ecological legislation and ecological policy; ensuring environmental safety and ecological balance; environmental protection in the context of sustainable development; public health; reproduction and restoration of natural objects and complexes (*Pavlova O.V., 2017*).

Examining the right to a favorable environment (the right to a favorable environment) as one of the fundamental and comprehensive subjective human rights, V.V. Kostytsky concludes that the duty of the state to ensure environmental safety of man is already beginning to look like his attempt to hide under the slogans of safety, as the state itself determines the standards and parameters of this environmental safety, as well as the necessary state budget expenditures to ensure environmental safety, ie to implement its environmental function in its constitutional sense (*Kostytsky V.V., 2016, p. 44*). This is in fact well reflected in the process of legal regulation of the application of SPS. The state establishes certain measurable criteria, indicators of ecological safety during the application of SPS, taking into account its own capabilities to monitor and control their observance. At the same time, the state must also take into account international obligations in this area, even if the environmental risks to life and health of humans, plants and animals persist (the legal problem of admission to the Ukrainian market of meat products grown with hormones may serve as an instrument).

In general, the issue of building an ecological state in the context of international obligations in the field of trade liberalization is quite complex. A. Smbatyan formulated the main problems of the relationship between the liberalization of international trade and environmental protection, in particular the following aspects of this issue: a) the legal basis for the application of measures to restrict trade in order to protect the environment within the WTO; b) the impact of methods of manufacturing and production of goods on the state of the environment; c) interpretation of Art. XX GATT in the course of proceedings under the GATT / WTO dispute settlement procedure; d) the relationship of multilateral agreements in the field of environmental protection with WTO rules and regulations; e) problems and prospects for solving the issue of preservation and protection of the environment within the WTO (*Smbatyan A.S., 2001*).

Article XX of the GATT gives WTO member states rather broad powers to apply measures to restrict trade in cases where it is "necessary to protect the life and health of humans and animals and plants" and "to preserve non-renewable natural resources". According to the interpretation of this article, in proceedings under the GATT / WTO Dispute Settlement Procedure, WTO Members may, in the first instance, take measures to restrict trade where this is necessary in order to protect the environment outside that State. Secondly, these measures can be applied not only when the damage to the environment is caused by finished goods, but also when the damage is caused in the manufacture and production of goods, although the final product may be completely safe (*Smbatyan A.S., 2001*).

There are more and more proposals to strengthen the environmental component of WTO law, but proponents of "greening" the WTO do not take into account the fact that the implementation of this proposal may undermine the authority of the WTO. After all, developing countries see proposals to "green" the WTO as an attempt by Western countries to deprive them of competitive advantage, as it will primarily be directed against developing countries, many of whose environmental standards are not high enough (*Smbatyan A.S., 2001*). If we analyze, in this context, for example, the EU's policy on balancing environmental requirements and the need to liberalize international trade, we can see interesting patterns (examples of several international disputes clearly show the fact that the EU chooses an environmental model even if it goes against the requirements WTO).

Conclusions of the study and prospects for further exploration in this direction. The legal nature of the application of the SPS is complex and has four integral components: agricultural law, environmental law, administrative law and international law. There is a need to study these legal relations as a single complex, a holistic system that will most fully reflect their objective essence. This need is exacerbated by the tendency of permanent interpenetration of isolated components. Such processes are most evident in the convergence of agricultural and environmental components (greening of agricultural production), agricultural and international (a new stage in the development of domestic agricultural law, dictated by the needs of compliance with international legal obligations), environmental and international (implementation of sustainable development in the global and national scale), etc.

The ecological and legal component arises as a result of the emergence of environmental risks in the process of application of the SPF during agricultural activities and is secondary to other components of the legal nature of the SPF.

Further scientific investigations require the relationship of the environmental and legal component with the agrarian-legal, administrative-legal and international-legal components of the legal nature of the SPS

References:

1. Nosik V. V. Ahrarni prava ta yikh yurydychna pryroda v suchasnykh umovakh. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarnykh ta hospodarskykh pravovidnosyn v Ukraini: zb. nauk. prats Mizhn. nauk.-prakt. konf. (Khmelnitsky, 14-15 trav. 2010). Khmelnytsky, 2010. S. 123
2. Karpinska N. V. Ekolohizatsiya silskoho hospodarstva v umovakh yevrointehratsiyi. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Tretye zibrannya fakhivtsiv sporidnykh kafedr shchodo obhovorennia stratehii evolyutsiyi ahrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta pryrodo- resursnykh pravovidnosyn u konteksti intehratsiynoho rozvytku Ukrainy»: mater. konf. (m. Odesa, 7-10 chervnya 2018 roku) / vidp. red. d.yu.n., dots. T. YE. Kharytonova, k.yu.n., dots. KH. A. Hryhor'yeva. – Odesa : Vydavnychyy dim «Helvetyka», 2018. S. 150-152
3. Kravets N. V. Shchodo mistysya pryntsyphu ekolohizatsiyi ahrarnoho vyrobnytstva u systemi pryntsyphiv ahrarnoho prava. Suchasni dosyahnennia nauk zemelnoho, ahrarnoho ta ekolohichnoho prava: zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Kharkiv, 24 travnya 2013 roku) / za red. Shulhy M.V., Sannikova D.V. Kharkiv, 2013. S. 152 -153.
4. Kurman T. V. Pro pryntsyph ekolohizatsiyi ahrarnoho vyrobnytstva. Ahrarne pravo yak haluz prava, yurydychna nauka i navchalna dystsyplina: mater. Vseukr. Kruh.stolu (Kyiv, 25 travnya 2012 roku). Kyiv, 2012. S. 90- 92.
5. Nastina O. I. Do problemy ekolohizatsiyi ahrarnoho prava. Ahrarne pravo yak haluz prava, yurydychna nauka i navchalna dystsyplina: mater. Vseukr. Kruh.stolu (Kyiv, 25 travnya 2012 roku). Kyiv, 2012. S. 108-111.
6. Bahay N. O. Osnovni napryamy ekolohizatsiyi suchasnoho ahrarnoho zakonodavstva Ukrainy. Pryrodoresursne pravo v systemi prava Ukrainy: istoriya, sohodennia, perspektyvy: zb. mater. kruhloho stolu (Kharkiv, 30-31 zhovtnya 2015 roku). Kharkiv, 2015. S. 15-17.
7. Bredikhina V. L. Shchodo pravovoho rehulyuvannya ekolohichnykh vidnosyn v ahrarnii sferi. Priorytetni napryamy rozvytku ahrarnoho zakonodavstva i prava v suchasnykh umovakh: mater. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 20 kvitnya 2018 roku). Kharkiv, 2018. S. 131- 136.
8. Chabanenko M. M. Pryrodoresursni normy v systemi ahrarnoho prava. Pryrodoresursne pravo v systemi prava Ukrainy: istoriya, sohodennia, perspektyvy: zb. mater. kruhloho stolu (Kharkiv, 30-31 zhovtnya 2015 roku). Kharkiv, 2015. S. 202 - 204.
9. Bredikhina V. L. Pravo hromadyan na bezpechne navkolyshnye pryrodne seredovyshe: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kharkiv, 2005.
10. Antonyuk U. V. Yurydychna pryroda prava na bezpechne dlya zhyttia i zdorov'ya dovkillya v Ukraini. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarnykh ta hospodarskykh pravovidnosyn: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnitsky, 17-18 travnya 2013 roku). Khmelnytsky, 2013. S. 7 - 10.
11. Slinko T. N. Pravovoye obespecheniye ekologicheskoy glasnosti: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk 12.00.06. Khar'kov, 1993. 19 s.
12. Chudyk-Bilousova N. I. Ponyattya ta harantiyi zdiysnennia prava osoby na ekolohichnu informatsiyu. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarnykh ta hospodarskykh pravovidnosyn v Ukraini: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnitsky, 14-15 travnya 2010 roku). Khmelnytsky, 2010. S. 234 - 237.
13. Cheremnova A. I. Pravovi problemy realizatsiyi prava na ekolohichnu informatsiyu. Teoretychni ta praktychni aspekty realizatsiyi ekolohichnoho, zemelnoho, ahrarnoho prava v umovakh staloho rozvytku Ukrainy: mater. kruhloho stolu (Kharkiv, 2 hrudnya 2016 roku). Kharkiv, 2016. S. 217 -220.

14. Yevstihnyeyev A. S. Pravo staloho pryrodokorystuvannya – obyektivna vymoha sohodennya. Pryrodoresursne pravo v systemi prava Ukrainy: istoriya, sohodennya, perspektyvy: zb. mater. kruhloho stolu (Kharkiv, 30-31 zhovtnya 2015 roku). Kharkiv, 2015. S. 62 - 64.
15. Overkovska T. K. Ekolohichnyy ryzyk u silskomu hospodarstvi: pravovi aspekty. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarykh ta hospodarskykh pravovidnosyn: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnysky, 17-18 travnya 2013 roku). Khmelnytsky, 2013. S. 327 - 330.
16. Poznyak E. V. Perspektyvy rozvytku pryntsyphu ekosystemnosti v ekolohichnomu pravi. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarykh ta hospodarskykh pravovidnosyn: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnysky, 17-18 travnya 2013 roku). Khmelnytsky, 2013. S. 78 - 81.
17. Kondratyeva K. A. Pravove rehulyuvannya ekolohichnoyi bezpeky v sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini: avtoref. dyss. ... kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kyiv, 2013. 18 s.
18. Kravets N. V. Ekolohizatsiya ahrarykoho vyrobnytstva yak pryntsyph ahrarykoho prava: avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.06. KH., 2015. 19 s.
19. Overkovska T. K. Ekolohichnyy ryzyk u silskomu hospodarstvi: pravovi aspekty. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarykh ta hospodarskykh pravovidnosyn: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnysky, 17-18 travnya 2013 roku). Khmelnytsky, 2013. S. 327 - 330.
20. Karakash I. I. Ekolohichna funktsiya suchasnoyi ukrayinskoyi derzhavy. Suchasni naukovopraktychni problemy ekolohichnoho, zemelnoho ta ahrarykoho prava: zb. tez (Kharkiv, 6 hrudnya 2013 roku). Kharkiv, 2013. S. 30 - 33.
21. Pavlova O. V. Pravovi zasady formuvannya ekolohichnoyi derzhavy za uchastyu hromadskosti: avtoref. dys. .. kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kharkiv, 2017.
22. Kostytsky V. V. Suchasnyy zmist ekolohichnoyi funktsiyi derzhavy. Teoretychni ta praktychni aspekty realizatsiyi ekolohichnoho, zemelnoho, ahrarykoho prava v umovakh staloho rozvytku Ukrainy: mater. kruhloho s tolu (Kharkiv, 2 hrudnya 2016 roku). Kharkiv, 2016. S. 42 - 45. S. 44.
23. Smbatyan A. S. Pravovoy analiz nekotorykh aktual'nykh voprosov mezhdunarodnykh torgovykh otnosheniy: avtoref. diss. .. kand. yurid. nauk 12.00.10. Moskva, 2001.

ПРАВОВІДНОСИНИ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ І ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ : ЕКОЛОГО-ПРАВОВА СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ

Вступ (постановка проблеми). На сучасному етапі значний потенціал аграрно-правової науки залишається практично незадіяним для ґрунтового дослідження правових проблем застосування санітарних фітосанітарних заходів (СФЗ) у контексті вимог СОТ та ЄС. Це призводить, зокрема, до появи багатьох «пробілів» у теорії правового регулювання застосування СФЗ. Перш за все, такою білою плямою слід визнати питання визначення юридичної природи відносин застосування СФЗ.

Оскільки правовідносини застосування СФЗ формують собою цілий комплекс неоднорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами різних галузей права, можна виокремити кілька складових їхньої юридичної природи: аграрно-правову, еколого-правову, адміністративно-правову, міжнародно-правову. Виокремлені складові представляють собою тісно взаємопов'язаний комплекс, на нашу думку, можна встановити певну їх

внутрішню ієрархію. Так, на наше переконання, базовою є саме аграрно-правова складова відносин застосування СФЗ, оскільки ці правовідносини зароджуються саме внаслідок сільськогосподарської діяльності, з огляду на її антропогенний вплив на природу, для задоволення потреб сільськогосподарських виробників та для захисту від негативних наслідків такого впливу. Еколого-правова складова є вторинною, оскільки виникає внаслідок появи екологічних ризиків у процесі застосування СФЗ під час сільськогосподарської діяльності. Адміністративно-правова складова є третинною, оскільки її поява обумовлена необхідністю встановлення публічного управління цими процесами з метою досягнення цілей та зменшення або повного усунення екологічних ризиків, що супроводжують застосування СФЗ. Міжнародно-правова складова юридичної природи відносин застосування СФЗ є наймолодшою та не могла б існувати без цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері.

На особливу увагу заслуговує еколого-правова складова юридичної природи відносин застосування СФЗ, адже, як влучно відмічає В. В. Носік, в умовах жорсткої конкуренції на зовнішніх аграрних ринках у рамках участі в СОТ та приєднання до економічної частини Угоди між Україною та ЄС особливої гостроти і значення набувають проблеми забезпечення сталого розвитку українського аграрного сектору економіки, тобто органічного поєднання сільськогосподарської діяльності з необхідністю збереження природо ресурсного потенціалу (Носік В. В., 2010, с. 22-25).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Програмою ООН «Сталий розвиток: цілі та порядок денний 2030» для сільського господарства передбачено завдання – подвоїти продуктивність сільського господарства. В Україні, на жаль, поки що вибір між нарощуванням валової продукції сільського господарства та екологізацією найчастіше відбувався на користь продуктивізму. Але євроінтеграційні прагнення держави змушують ставити ці завдання в комплексі і шукати підходи збалансованого їх вирішення (Карпінська Н. В., 2018, с. 150-152). Ці потреби втілилися у позитивній тенденції розвитку сучасного аграрного права – його активній екологізації. Виділення принципу екологізації аграрного виробництва є цілком обґрунтованим з огляду на реалії сьогодення, а також приписи чинного законодавства України й вимоги міжнародного та європейського права. Проблема охорони і збереження навколишнього природного середовища у процесі господарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції завжди стояла гостро. Особливої актуальності це питання набуває сьогодні, що зумовлюється такими чинниками, як: триваюча екологічна криза на нашій планеті, коли навколишнє природне середовище зазнає величезного техногенного навантаження від діяльності людини; широке застосування у процесі аграрного виробництва різноманітних хімічних речовин (добрив, пестицидів, агрохімікатів у рослинництві, стимуляторів росту, гормонів, антибіотиків у тваринництві тощо); використання при виробництві сільськогосподарської продукції генетично-модифікованих організмів (Кравець Н. В., 2013, с. 152-153). Ці тенденції визнані на світовому рівні. Зокрема, наразі аграрне законодавство ЄС дає підстави говорити про появу принципу екологізації аграрного виробництва, який полягає в стимулюванні екологічно безпечного ведення сільського господарства та реалізації екологічних програм на селі (Курман Т. В., 2012, с. 91). Справді, сучасні наука і практика вимагають принципового перегляду та обґрунтованої

раціоналізації хімізації сільськогосподарського виробництва – від використання мінеральних добрив до застосування різних добавок і стимуляторів (*Настіна О. І., 2012, с. 110*). Н. О. Багай серед основних напрямів екологізації сучасного аграрного законодавства виділяє такий як «подальша спеціалізація екологічних вимог щодо меліорації, хімізації в сільському господарстві, здійснення окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності та закріплення таких спеціалізованих правових приписів комплексного характеру на законодавчому рівні» (*Багай Н. О., 2015, с. 16*).

Учені зазначають, що в аграрній сфері існує цілий комплекс суспільних відносин, які мають екологічний характер і регулюються екологічним законодавством, але не завжди знаходять свій відбиток в аграрному законодавстві (*Бредіхіна В. Л., 2018, с. 135*). Доктрина аграрного права навіть пропонує виокремлювати правовий інститут охорони довкілля в сільському господарстві, що розуміється як складне, міжгалузеве утворення, бо включає в себе норми як екологічного, так і аграрного права, субінститути забезпечення екологічної безпеки в сфері сільського господарства, екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, меліорації земель сільськогосподарського призначення, захисту рослин тощо (*Чабаненко М. М., 2015, с.203*). Однак при цьому відповідні відносини мають все ж переважно еколого-правову природу та виділяються нами в окремий блок – еколого-правову складову юридичної природи відносин застосування СФЗ.

Як зазначає В. Бредіхіна, за своєю сутністю забезпечення і охорона права громадян на безпечне навколишнє природне середовище є провідним принципом галузі екологічного права (*Бредіхіна В. Л., 2005*). Антонюк вважає, що право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є пріоритетним абсолютним конституційним, особистим немайновим правом, що забезпечує природне існування фізичної особи, а також базовим (пріоритетним) екологічним правом, оскільки усі інші екологічні права впливають із цього права, фактично конкретизують його зміст щодо тих чи інших сфер суспільних відносин та діяльності (*Антонюк У. В., 2013, с.9*).

Відносини застосування СФЗ мають особливі двосторонні зв'язки із відносинами реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. З одного боку, застосування СФЗ – це інструмент реалізації вказаного немайнового права людини, адже за допомогою СФЗ навколишнє природне середовище захищається від ризиків, пов'язаних із проникненням та розповсюдженням шкідників чи хвороб, а також пов'язаних із забрудненням довкілля, продуктів харчування, напоїв тощо. З іншого боку, СФЗ самі представляють собою об'єкт потенційного ризику для реалізації права людини на безпечне довкілля. Це відбувається тому, що усуваючи одні проблеми, СФЗ породжують інші – наприклад, на навколишнє природне середовище негативно впливають застосовані засоби боротьби зі шкідниками, внесені агрохімікати, використані ветеринарні препарати тощо, залишки яких потрапляють у продукти харчування, корми, ґрунти, воду атмосферне повітря тощо. Іншим прикладом може послужити випромінювання, що вбиває хвороботворні організми в харчових продуктах, але неоднозначно впливає на організм споживача цих продуктів, представляючи ризик для дотримання його права на безпечне навколишнє середовище.

Дотримання балансу в цих правовідносинах неможливе без забезпечення права на екологічну інформацію, що теж формує важливий еколого-правовий аспект юридичної природи цих відносин. Т. М. Слінько зазначає, що екологічна гласність – це самостійне соціально-екологічне явище, яке визначається як повна, об'єктивна поінформованість населення про екологічний стан держави, окремих її регіонів, а також формах, що забезпечують екологічну гласність (Слінько Т. Н., 1993, с. 9). Право на екологічну інформацію у своєму суб'єктивному значенні включає: повноваження на власні дії; повноваження вимоги; повноваження на захист (Чудик-Білоусова Н. І., 2010, с. 235). До екологічно значимої інформації слід відносити відомості про об'єкти, предмети, факти, події, явища, процеси, що відбуваються в навколишньому природному середовищі (у т.ч. і на об'єктах господарювання), які впливають або можуть вплинути на стан довкілля та здоров'я людей (Черемнова А. І., 2016, с. 218). З цього випливає, що відносини застосування СФЗ мають бути транспарентними, а інформація про їх застосування може набувати правового режиму екологічної інформації.

Іншим проявом еколого-правової природи відносин застосування СФЗ слід вказати їх співвідношення та взаємозв'язок із правом екологічної безпеки. Проблемам досягнення екологічної безпеки, у тому числі під час здійснення сільсько-господарської діяльності, присвячували увагу багато вітчизняних учених (зокрема, В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, А. Євстігнєєв (Євстігнєєв А. С., 2015, с. 64), І. І. Каракаш Т. Г. Ковальчук, В. В. Костицький, Ю. А. Краснова, К. А. Кондратьєва (Козмуляк), Оверковська (Оверковська Т. К., 2013, с. 327-330), Е. С. Позняк (Позняк Е. В., 2013, с. 79), С. М. Романко, Ю. С. Шемшученко, О. А. Шомпол, та інші).

На підставі проведеного дисертаційного дослідження К. А. Кондратьєва сформулювала визначення категорії «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва» як невід'ємної складової екологічної безпеки; стану навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юридичними особами та державою в особі уповноважених органів у сфері сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини (Кондратьєва К. А., 2013).

Власне визначення запропонувала також Н. В. Кравець, яка під екологічною безпекою у сфері сільськогосподарського виробництва розуміє такий стан захищеності життєвих інтересів людини і держави, навколишнього середовища в процесі аграрного виробництва, за якого забезпечуються збереження навколишнього середовища і його компонентів у безпечному для життя і здоров'я стані та виробництво якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. При цьому екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва є невід'ємною складовою національної екологічної безпеки держави і співвідноситься з нею як часткове із загальним (Кравець Н. В., 2015).

К. А. Кондратьєва ґрунтовно опрацювала змістовні недоліки законодавчого регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, до яких віднесла: а) колізії між нормативними актами різної юридичної сили, зокрема, розбіжності у правовому регулюванні допустимості вмісту

залишкових кількостей пестицидів для лікарської сировини, продуктів дитячого та дієтичного харчування; б) колізії між національним законодавством та вимогами, взятими у зв'язку із вступом до СОТ та ЄС, зокрема, суттєві відмінності між переліками дозволених і заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів, а також дозволених до використання стимуляторів росту в тваринництві; в) прогалини процесуального законодавства, що ускладнюють чи навіть унеможливають реалізацію деяких процедур, зокрема, відсутність нормативно встановлених вимог до матеріалів, які подаються для державної реєстрації пестицидів і агрохімікатів; г) прогалини матеріального законодавства, серед яких відсутність у Законі України «Про охорону земель» вимог, відповідно до яких при використанні сільськогосподарської техніки та інших механізмів на землях сільськогосподарського призначення повинні вживатися заходи, спрямовані на запобігання забруднення ними земель; д) відсутність у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» вимог щодо проведення обов'язкового контролю прогнозованого та поточного рівнів викидів мікрофлори та вірусів з тваринницьких комплексів тощо. З метою усунення виявлених недоліків К. А. Кондратьєва пропонує включити до майбутнього Екологічного кодексу України окрему главу, яка могла б мати назву «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва» та містити статті, присвячені регулюванню екологічної безпеки в рослинництві і тваринництві (Кондратьєва К. А., 2013).

Співвідношення відносин застосування СФЗ та відносин екологічної безпеки теж двостороннє. З одного боку, СФЗ є дієвим засобом досягнення стану екологічної безпеки (наприклад, шляхом знищення популяції шкідника, який загрожує сільськогосподарським насадженням та дикорослій флорі). З іншого боку, застосування СФЗ виступає серйозним фактором порушення стану екологічної безпеки. Саме тому діяльність, пов'язана із застосуванням СФЗ у сільському господарстві, продиктована екологічними вимогами, але водночас і обмежена ними.

Т. Оверковська визначає екологічний ризик в сільському господарстві як імовірність настання несприятливих екологічних подій та їх негативних екологічних наслідків, зумовлених шкідливим впливом певних факторів природного та/або техногенного характеру та які являють собою значні масштаби проявів природних явищ, як правило, стихійного характеру, і господарської діяльності людини у сфері сільськогосподарського виробництва, що завдають або можуть завдати збитки життю та здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та сільськогосподарській діяльності (Оверковська Т. К., 2013, с. 329).

І забезпечення права людини на безпечне навколишнє середовище, і досягнення стану екологічної безпеки покладається перш за все на державу. У зв'язку з цим доцільно розглянути побудовану у доктрині концепцію екологічної держави. Однією з об'єктивно необхідних функцій, яку має виконувати сучасна держава, називають «природоохоронну», «середовищезахисну» або екологічну функцію (Каракаш І. І., 2013, с. 31). У держави визначальна роль при здійсненні своєї екологічної функції, адже держава розповсюджує свою публічну владу на усі природні об'єкти, їх ресурси та компоненти, що знаходяться у межах її території, незалежно від того, хто є їхнім власником та користувачем. Саме цим визначається невід'ємний публічний характер екологічної функції держави, яке не може

делегуватися або передоручатися іншим суб'єктам права та виконуватися ними замість держави в особі її уповноважених органів (*Каракаш І. І., 2013, с. 31*). За визначенням Павлової, напрямками формування екологічної держави є: розвиток екологічного законодавства та екологічної політики; забезпечення екологічної безпеки та екологічної рівноваги; охорона навколишнього природного середовища в контексті сталого розвитку; охорона здоров'я населення; відтворення та відновлення природних об'єктів та комплексів (*Павлова О. В., 2017*).

Досліджуючи право на сприятливе навколишнє середовище (право на сприятливе довкілля) як одне з фундаментальних та всеосяжних суб'єктивних прав людини, В. В. Костицький доходить висновків про те, що обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку людини уже починає виглядати як її спроба сховатися за гаслами безпечності, оскільки сама держава визначає нормативи і параметри цієї екологічної безпеки, а також необхідні видатки державного бюджету на забезпечення екологічної безпеки, тобто на реалізацію своєї екологічної функції у її конституційному розумінні (*Костицький В. В., 2016, с. 44*). Це фактично добре відображається у процесі правового регулювання відносин застосування СФЗ. Держава встановлює певні вимірювані критерії, показники екологічної безпеки під час застосування СФЗ, ураховуючи власні можливості їх відслідковування та контролю за їх дотриманням. При цьому держава має враховувати також міжнародні зобов'язання у цій сфері, навіть якщо екологічні ризики для життя і здоров'я людей, рослин і тварин зберігаються (приладом може послужити правова проблема допуску на український ринок м'ясної продукції, виробленої із застосуванням гормонів).

Взагалі питання побудови екологічної держави в умовах міжнародних зобов'язань у сфері лібералізації торгівлі досить складне. А. Смбалян сформулювала основні проблеми взаємозв'язку лібералізації міжнародної торгівлі і захисту навколишнього середовища, зокрема такі аспекти зазначеного питання: а) правові підстави застосування заходів щодо обмеження торгівлі з метою захисту навколишнього середовища в рамках СОТ; б) вплив методів виготовлення і виробництва товарів на стан екології; в) тлумачення ст. XX ГАТТ в ході розгляду справ в рамках процедури вирішення спорів ГАТТ/СОТ; г) співвідношення багатосторонніх угод у сфері захисту навколишнього середовища з нормами і правилами СОТ; д) проблеми і перспективи вирішення питання збереження і захисту навколишнього середовища в рамках СОТ (*Смбалян А. С., 2001*).

Стаття XX ГАТТ надає державам-учасницям СОТ досить широкі повноваження в питанні застосування заходів щодо обмеження торгівлі у випадках, коли це «необхідно для захисту життя і здоров'я людей і тварин, а також рослин», і «щодо збереження невідновлюваних природних ресурсів». Згідно з тлумаченням цієї статті в процесі розгляду справ у рамках процедури вирішення спорів ГАТТ/СОТ, по-перше, держави-члени СОТ можуть вдаватися до заходів з обмеження торгівлі, коли це необхідно з метою захисту навколишнього середовища, що знаходиться за межами території цієї держави. По-друге, зазначені заходи можуть застосовуватися не тільки тоді, коли збиток екології завдають готові товари, а й тоді, коли шкода завдається в процесі виготовлення і виробництва товарів, хоча кінцевий товар може бути абсолютно безпечний (*Смбалян А. С., 2001*).

Все частіше лунають пропозиції посилити екологічну складову права СОТ, однак сторонники «екологізації» СОТ не враховують той фактор, що реалізація

зазначеної пропозиції може підірвати авторитет СОТ. Адже країни, що розвиваються, розцінюють пропозиції по «екологізації» СОТ як спроби західних країн позбавити їх конкурентних переваг, оскільки це в першу чергу буде направлено проти країн, що розвиваються, екологічні стандарти багатьох з яких недостатньо високі (Смбатян А. С., 2001). Якщо у цьому контексті проаналізувати, наприклад, політику ЄС щодо дотримання балансу між екологічними вимогами та необхідністю лібералізації міжнародної торгівлі, то можна побачити цікаві закономірності (на прикладах кількох міжнародних спорів досить виразно проглядається той факт, що ЄС обирає екологізаційну модель навіть якщо це йде всупереч вимогам СОТ).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Юридична природа відносин застосування СФЗ є комплексною та має чотири невід’ємні складові: аграрно-правову, еколого-правову, адміністративно-правову та міжнародно-правову. Існує потреба у дослідженні цих правовідносин саме як єдиного комплексу, цілісної системи, що найбільш повно відобразить їх об’єктивну сутність. Ця потреба посилюється тенденцією перманентного взаємопроникнення виокремлених складових. Такі процеси найбільш яскраво проявляються у взаємонаближенні аграрної та екологічної складової (екологізація аграрного виробництва), аграрної та міжнародної (новий етап розвитку вітчизняного аграрного права, продиктований потребами відповідності міжнародно-правовим зобов’язанням країни), екологічної та міжнародної (реалізація ідеї сталого розвитку в глобальному та національному масштабах) тощо.

Еколого-правова складова виникає внаслідок появи екологічних ризиків у процесі застосування СФЗ під час сільськогосподарської діяльності і є вторинною по відношенню до інших складових юридичної природи СФЗ.

Потребують подальших наукових розвідок питання співвідношення еколого-правової складової із аграрно-правовою, адміністративно-правовою та міжнародно-правовою складовими юридичної природи СФЗ.

Список використаних джерел:

1. Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні: зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 трав. 2010). Хмельницький, 2010. С. 123
2. Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150-152
3. Кравець Н. В. Щодо місця принципу екологізації аграрного виробництва у системі принципів аграрного права. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Харків, 2013. С. 152 -153.
4. Курман Т. В. Про принцип екологізації аграрного виробництва. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. Круг.столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 90- 92.

5. Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного права. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. Круг.столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 108-111.
6. Багай Н. О. Основні напрями екологізації сучасного аграрного законодавства України. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 15-17.
7. Бредіхіна В. Л. Щодо правового регулювання екологічних відносин в аграрній сфері. Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 131- 136.
8. Чабаненко М. М. Природоресурсні норми в системі аграрного права. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 202 - 204.
9. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2005.
10. Антонюк У. В. Юридична природа права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 7 - 10.
11. Слинько Т. Н. Правовое обеспечение экологической гласности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харьков, 1993. 19 с.
12. Чудик-Білоусова Н. І. Поняття та гарантії здійснення права особи на екологічну інформацію. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 року). Хмельницький, 2010. С. 234 - 237.
13. Черемнова А. І. Правові проблеми реалізації права на екологічну інформацію. Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 217 -220.
14. Євстігнєєв А. С. Право сталого природокористування – об'єктивна вимога сьогодення. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 62 - 64.
15. Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 - 330.
16. Позняк Е. В. Перспективи розвитку принципу екосистемності в екологічному праві. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 78 - 81.
17. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.
18. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2015. 19 с.
19. Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 - 330.
20. Каракаш І. І. Екологічна функція сучасної української держави. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: зб. тез (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 30 - 33.

21. Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2017.
22. Костицький В. В. Сучасний зміст екологічної функції держави. Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 42 - 45. С. 44.
23. Смбалян А. С. Правовой анализ некоторых актуальных вопросов международных торговых отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2001.